

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Наумова Надія Миколаївна

УДК 342.72

**НЕДОТОРКАНИСТЬ ЖИТЛА ЯК КОМПЛЕКСНИЙ МІЖГАЛУЗЕВИЙ
ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА**

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Харківському національному університеті внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент
БУРДІН Михайло Юрійович,
Харківський національний університет
внутрішніх справ,
проректор.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор
ЄРМОЛЕНКО Дмитро Олександрович,
Запорізький національний університет,
професор кафедри історії і теорії держави
та права юридичного факультету

кандидат юридичних наук, доцент
ДУРНОВ Євген Сергійович,
Національна академія внутрішніх справ,
професор кафедри історії держави і права.

Захист відбудеться 26 травня 2017 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.02 Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

Автореферат розісланий 26 квітня 2017 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

К. В. Коваленко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Розвиток суспільних відносин об'єктивно детермінує фігурацію всієї структури права, поступове зменшення ролі одиничних правових приписів, появу в системі права чисельних комплексних утворень, параметри яких не «вписуються» у догматичні уявлення про основні (класичні) структурні елементи системи права (галузі, підгалузі, інститути права).

Повною мірою це стосується й питання юридичної природи комплексних міжгалузевих правових інститутів, їх основних характеристик, навколо чого точиться широке коло різноманітних дискусій. Полемічний характер мають питання щодо термінологічної чистоти та коректності самого вживання словосполучення «комплексний міжгалузевий правовий інститут», юридичних ознак цього правового явища, функціонального призначення вказаного інституту, його ролі та місця в системі права. За таких умов концентрація інтелектуальних зусиль має на меті усунення чисельних протиріч, які супроводжують розвиток цих правових феноменів.

Своєю чергою, переосмислення та систематизація накопиченого вітчизняного наукового надбання з питання забезпечення недоторканності житла надає унікальну можливість на конкретному прикладі побачити розвиток і функціонування комплексного міжгалузевого правового інституту.

Загальні питання функціонування комплексних міжгалузевих правових інститутів знайшли відображення в роботах радянських, а згодом - українських учених С. С. Алексєєва, С. Н. Братуся, М. Ю. Бурдіна, О. М. Головка, Є. С. Дурнова, Д. О. Єрмоленка, О. С. Іоффе, С. В. Поленіної, В. М. Сирих, Л. І. Заморської, Н. О. Левицької, Т. Є. Мураховської, О. Г. Петришина, М. В. Цвіка, А. М. Шульги.

Кажучи про вітчизняні надбання у царині забезпечення недоторканності житла, необхідно зазначити, що вказана проблема була предметом різнопланового наукового аналізу. Конвергенція юридичних знань, як один з основних трендів, що визначає ключові риси правової системи України у ХХІ столітті, спричинила необхідність вивчення згаданого питання скрізь призму багатьох питань сучасної юридичної науки. Це знайшло відображення у дослідженнях А. Ю. Бідняжевської, Н. О. Горобець, Ю. М. Жмур, Ю. В. Кириченка, О. В. Козира, І. Ф. Літвінової, В. Т. Маляренка, І. І. Присяжнюка, Л. В. Селезнякової.

Різним аспектам правового регулювання забезпечення недоторканності житла присвячено чимало праць європейських науковців, зокрема, роботи Г. Арніма, Г. Бартльшпергера, К. Гомеса, Л. М. Валієнте, М. Каetano.

Якщо ж мова йде про системні наукові розвідки проблеми недоторканності житла як комплексного міжгалузевого правового інституту, то на цей момент вони відсутні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота відповідає переліку тем науково-дослідних і дослідно-

конструкторських робіт Харківського національного університету внутрішніх справ, зареєстрованих в Українському інституті науково-технічної і економічної інформації на 2014-2018 рр. (№ДР 0113U008192), а також п. 8.11. Додатку 8 до Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015-2019 років, затверджених наказом Міністерства внутрішніх справ України від 16 березня 2015 року № 275.

Мета і задачі дослідження. Основною метою дослідження є всебічна наукова, теоретико-правова характеристика недоторканності житла як комплексного міжгалузевого правового інституту за для визначення його специфічних рис. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких задач:

- окреслити у компаративістсько-правовому аспекті напрацювання сучасних національних правових шкіл країн ЄС і надбання вітчизняної правничої думки щодо забезпечення недоторканності житла;
- показати специфічні риси законодавства України та окремих країн ЄС, що регламентує питання забезпечення недоторканності житла для вдосконалення національного механізму гарантування недоторканності житла в Україні;
- охарактеризувати Рішення Європейського суду з прав людини з питань забезпечення недоторканності житла як джерела права України;
- розкрити сутність недоторканності житла як складного та багатоаспектного юридичного явища;
- узагальнити існуючі в юридичній науці підходи до розуміння поняття «комплексний міжгалузевий правовий інститут», на підставі чого сформулювати авторську дефініцію цього поняття та охарактеризувати ознаки цього явища;
- визначити специфічні риси комплексних міжгалузевих правових інститутів, які відрізняють їх від суміжних правових явищ;
- подати класифікаційну характеристику комплексних міжгалузевих правових інститутів;
- запропонувати теоретико-правову характеристику недоторканності житла як комплексного міжгалузевого правового інституту;
- визначити проблемні питання забезпечення права людини на недоторканність житла, що виникають під час правозастосовної практики;
- окреслити шляхи та перспективи вдосконалення нормативно-правового забезпечення недоторканності житла в національному законодавстві України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які складають основу комплексного міжгалузевого правового інституту забезпечення недоторканності житла.

Предметом дослідження є недоторканність житла як комплексний міжгалузевий правовий інститут.

Методи дослідження. Методологічна база дослідження складається з сукупності наукових методів і принципів, які в комплексі застосовуються для

вирішення завдань дослідження та досягнення його мети. Засадничі принципи дослідження – об'єктивність, методологічний плюралізм, кумулятивність наукових знань, органічна єдність теорії та практики.

Базовою методологічною основою став загальнонауковий діалектичний метод, який обґрунтовує взаємозв'язок та взаємообумовленість соціальних процесів і суспільних явищ. Крім того, у роботі застосовувалися й інші загальні та спеціально-наукові методи: герменевтичний, формально-догматичний, метод моделювання, метод системного аналізу. Використано прийоми формальної логіки: аналіз, синтез, аналогію, абстракцію.

Техніко-юридичний метод ужитий при формулюванні понятійно-категоріального апарату дослідження (підрозділ 1.3). Порівняльно-правовий метод дозволив простежити та виявити загальні закономірності й відмінні риси законодавства Європейських країн та України, що регламентує різноманітні аспекти забезпечення недоторканності житла (підрозділ 2.1), встановити загальні тенденції розвитку наукових концепцій про недоторканність житла у Європейській юриспруденції та Україні (підрозділи 1.1 та 1.2).

Завдяки методу моделювання було побудовано модель недоторканності житла як комплексного міжгалузевого правового інституту, розкрито його особливі риси, визначено завдання та функції, показано роль і місце в системі законодавства України та країн ЄС (підрозділ 2.3). Формально-логічний метод став у нагоді при дослідженні джерельної бази нормативно-правових актів України, які регламентують конституційно-правові, кримінально-процесуальні та інші аспекти забезпечення недоторканності житла. За допомогою герменевтичного методу встановлювалася текстуальна сутність Рішень Європейського суду з прав людини з питань забезпечення недоторканності житла як джерела права України (підрозділ 2.2), визначалися проблемні питання правозастосовної практики України щодо забезпечення права людини на недоторканність житла (підрозділ 3.1), окреслювалися шляхи та перспективи вдосконалення (розвитку) нормативно-правового забезпечення недоторканності житла в національному законодавстві України (підрозділ 3.2).

Нормативну та емпіричну основу дослідження складають Конституція України, національні закони і підзаконні нормативно-правові акти, міжнародні нормативно-правові акти, законодавство ЄС, закони та інші нормативно-правові акти, що складають систему національного законодавства окремих країн ЄС, рішення Європейського суду з прав людини, довідкові видання і ресурси мережі Інтернет.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняній юридичній науці подано цілісну наукову концепцію недоторканності житла як комплексного міжгалузевого правового інституту. Проведене дослідження дозволило сформулювати низку положень, висновків і пропозицій, що мають важливе теоретичне та практичне значення і характеризуються науковою новизною, зокрема:

вперше:

– визначено, що однією з сучасних тенденцій розвитку системи права є те, що комплексні міжгалузеві правові інститути поступово втрачають роль вторинних правових утворень і відіграють усе більш самостійне значення для регулювання суспільних відносин, а, отже, на якісно новому рівні сприяють удосконаленню інституціональної побудови права;

– на основі всебічного аналізу ознак комплексного міжгалузевого правового інституту показано, що недоторканність житла належить до числа вказаних правових явищ. Цей інститут утворюється на стику неоднорідних за предметом і методом правового регулювання галузей права (конституційного, житлового, кримінального, цивільного та кримінального процесуального). Його метою є захист житла людини від неправомірного (безпідставного) державного втручання;

– обґрунтовано положення про те, що комплексний міжгалузевий інститут недоторканності житла утворюється з більш дрібних структурних утворень (субінститутів), таких як: субінститут кримінальної відповідальності за порушення права людини на недоторканність житла; субінститут правомірного обмеження права людини на недоторканність житла під час розслідування злочину або переслідування злочинця; субінститут правомірного обмеження права людини на недоторканність житла під час врятування людей та майна;

– на прикладі аналізу недоторканності житла як комплексного міжгалузевого правового інституту доведено, що комплексність має інтерпретуватися не тільки як певна уніфікованість понять, категорій, правового матеріалу, існуючого в нормативно-правових актах двох чи більше галузей права, але також включає багатоманітність джерельної бази цього елементу системи права (міжнародно-правові акти та договори, судові прецеденти, насамперед, Рішення Європейського суду з прав людини);

– на підставі аналізу відповідного законодавства України та практики Європейського суду з прав людини з питань захисту права людини на недоторканність житла обстоюється необхідність доповнення процесуальних кодексів положенням про те, що система процесуального законодавства складається із положень національного законодавства, міжнародних договорів, а також рішень Європейського суду з прав людини;

удосконалено:

– уявлення про дозвільний тип правового регулювання відносин, який в умовах правової держави секвеструє функціональний та компетенційний потенціал правоохоронних органів змістом і цілями конституційно-визначених обмежень прав та свобод людини;

– класифікаційну характеристику комплексних міжгалузевих правових інститутів, котра, поряд з традиційним поділом їх на прикордонні та функціональні (С. В. Поленіна), має розрізняти це явище на види залежно від функцій права та типу правового регулювання, внаслідок чого виокремлюються регулятивні, охоронні та змішані інститути;

– теоретико-правові підходи щодо розуміння природи міжгалузевих юридичних конструкцій як виду юридичних конструкцій, котрі мають включати до свого змісту не тільки моделювання правових явищ на рівні одразу декількох галузей права, але й на рівні комплексних міжгалузевих правових інститутів;

- критерії віднесення прав до числа суб'єктивних публічних прав людини на прикладі аналізу права людини на недоторканність житла, який довів, що це право, у випадку його порушення, не може бути захищено приватно-правовим шляхом (перемовинами, медіацією, розглядом скарги по суті у третейських установах). Отже, суб'єктивні публічні права людини – це такі права, які захищаються в межах публічно-правових процедур;

дістали подальшого розвитку:

- висновки про те, що не всі комплексні міжгалузеві правові інститути є тимчасовими утвореннями, які згодом інтегруються до галузей права;

- положення про те, що комплексним міжгалузевим правовим інститутам притаманні власні принципи права;

- погляди про інтернаціоналізацію основних прав і свобод людини, як гуманістичних ідей та ідеалів, які знаходяться вище волі й бажання законодавця, і виключно в цьому сенсі сприймаються громадянським суспільством;

- наукові уявлення про усталені у вітчизняній теоретико-правовій науці види прав і свобод людини шляхом залучення з європейського правознавства та введення у вітчизняний науковий обіг поняття «оборонні права людини» (такі, що захищають людину виключно від держави);

- концептуальні підходи до розуміння поняття «юридична гарантія прав і свобод людини», яка в умовах правової держави знаходить свою формалізацію та конкретизацію у конституційній вимозі про те, що визначення гарантій прав та свобод людини здійснюється виключно законами;

- наукові концепти про компонентний склад «якості закону», які, згідно з правовими позиціями Європейського суду з прав людини, мають включати: ступінь доступності правових текстів до адресатів; відповідність принципу верховенства права; точність правових норм, що визначають обсяг прав та умови здійснення владних повноважень, виключаючи небезпеку свавілля.

Практичне значення одержаних результатів. Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації ідеї, положення і висновки поглиблюють наукові знання про юридичну природу комплексних міжгалузевих правових інститутів, їхню роль і місце в системі права, юридичні гарантії забезпечення недоторканності житла як фундаментального права людини. Крім того, сформульовані висновки і пропозиції можуть бути корисними у:

– науково-дослідній сфері – науково-методологічна, теоретична й джерельна база для подальших наукових досліджень з проблематики системи права та законодавства, фундаментальних досліджень у галузі забезпечення прав людини;

– правотворчості – як довідково-бібліографічний матеріал, який може бути врахований під час нормативно-правової роботи щодо удосконалення різноманітних юридичних гарантій забезпечення права людини на недоторканність житла, реальних умов, що унеможливають неправомірне та безпідставне втручання держави в приватне життя людини;

– навчальному процесі – при викладанні дисциплін «Теорія держави і право», «Проблеми теорії держави і права», «Конституційне право України», «Конституційне право зарубіжних країн», «Житлове право України», «Кримінальне процесуальне право» тощо.

Апробація результатів дисертації. Окремі положення дисертаційного дослідження були оприлюднені на міжнародних науково-практичних конференціях: «Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети» (м. Одеса, 22-23 січня 2016 р.); «Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країн» (м. Запоріжжя, 23-24 вересня 2016 р.); «Цінність права як найефективнішого регулятора суспільних відносин» (м. Харків, 7-8 жовтня 2016 р.).

Публікації. Основні положення і висновки дисертації викладені у 6 наукових статтях, з яких 5 статей опубліковано у фахових юридичних виданнях України, одна стаття — в міжнародному науково-практичному журналі, а також у 3 тезах виступів на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, що об'єднують вісім підрозділів, висновків і списку використаних джерел (220 найменувань). Загальний обсяг дисертації становить 200 сторінок, з яких 175 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, окреслено зв'язок з науковими планами, поставлено мету і визначено задачі дослідження, його об'єкт, предмет, методологію, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено дані про їх апробацію і структуру роботи.

Розділ 1 «Науково-методологічні підвалини дослідження проблематики недоторканності житла як комплексного міжгалузевого правового інституту» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1 «*Стан та тенеза наукових концепцій про недоторканність житла у Європейській юриспруденції*» підкреслюється, що в Іспанії питанню юридичних гарантій забезпечення недоторканності житла присвячено праці Х. Матіа, Х. Мартінеса, А. Хіменеса, П. Майора. У грецькій юриспруденції питання забезпечення недоторканності житла висвітлено у наукових працях П. Павлідіса, Ф. Спіропулоса, М. Папакости, Г. Ставріанудакіс. У португальській юридичній науці це питання висвітлено у працях А.Ф. де Соузи, С. Х. Бранко-Фідадьо, Б. Г. Мачадо. Уявлення про стан

наукового забезпечення недоторканності житла у ФРН можна отримати із досліджень Р. Алексі, Д. Елерса, Д. Спіндлера, О. Рікерса.

Констатується, що європейськими вченими поділяється усталена точка зору про те, що право людини на недоторканність житла є істинне фундаментальне право людини, створене для забезпечення певного рівня конфіденційності. Також підкреслюється, що поняття «право людини на недоторканність житла» та «принцип забезпечення недоторканності житла» юридично синонімізуються.

Акцентується увага на науковій дискусії щодо розмежування права на недоторканність житла та права людини на недоторканність приватного життя. Окремо проаналізовано чисельні інтерпретації поняття «житло» (залюднений простір, який має свою замкнуту (закриту) залежність). Звертається увага на те, що на відміну від України цим поняттям у країнах ЄС оперує кримінальне, кримінально-процесуальне, цивільне та поліцейське право, тоді як у нашій країні воно існує також у житловому праві.

У підрозділі 1.2 *«Вітчизняні наукові підходи до аналізу проблематики забезпечення недоторканності житла: загальна характеристика»* звертається увага на те, що вказана проблема, передусім, знаходиться в полі зору науки конституційного права, котре недоторканність житла синтезує на декілька складових, що дає можливість розглядати цей правовий феномен як: базове конституційне право, конституційний принцип, одну з гарантій недоторканності приватного життя.

Далі в роботі розкривається зміст права людини на недоторканність житла, деталізується його елементний склад. Автором поділяється точка зору А. Ю. Бідняжевської про те, що основні елементи змісту права людини на недоторканність житла – це можливість носія права: а) вільно, на власний розсуд поводити себе у житлі, діяти як заманеться, лише з тим застереженням, щоб не порушувати чийхось прав і вимог законодавства; б) вимагати від усіх сторонніх осіб не порушувати недоторканність його житла та іншого володіння; в) скаржитися до відповідних органів державної влади у разі порушення будь-ким його права та вимагати від них припинення порушення, відшкодування завданих збитків і поновлення порушеного права; г) реально відчувати правову можливість безпечного перебування у власному житлі.

Окремо охарактеризовано цивільно-правові підходи до розуміння сутності права на недоторканність житла. Наголошується, що в межах цивільного права воно розглядається як самотійне особисте немайнове право.

Також проаналізовано наукові підходи щодо розуміння поняття «житло», а також розкрито зміст поняття «право на житло», оскільки без цієї категорії питання щодо забезпечення недоторканності житла не має жодного юридичного сенсу.

Характеризуючи кримінально-правові та кримінально-процесуальні аспекти забезпечення недоторканності житла, дисертант зазначає, що з цього приводу підіймаються різноманітні питання, зокрема ті, що стосуються з'ясування сутності та змісту ознак складів злочину, передбаченого ст. 162

Кримінального кодексу України, а також його кваліфікуючих ознак; відмежування порушення недоторканності житла від інших злочинних діянь, що мають суміжний склад; визначення видів і розмірів санкцій, передбачених за порушення недоторканності житла у Кримінальному кодексі України.

У межах науки кримінального процесуального права недоторканність житла розглядається як одна з базових засад кримінального судочинства. Також вивчаються умови обмеження права особи на недоторканність житла у кримінальному провадженні, підстави правомірності проведення обшуків у житлових приміщеннях; особливості судового контролю при негласному обстеженні житла тощо.

У підрозділі 1.3 *«Розуміння поняття «комплексний міжгалузевий правовий інститут» та його місця в системі права: сучасні теоретико-правові підходи»* розкриваються існуючі в юридичній думці наукові підходи до розуміння поняття «комплексний міжгалузевий правовий інститут», надається його визначення, виокремлюються ознаки цього явища. Звертається увага на спір навколо термінологічних розбіжностей та суперечок, що точаться навколо цього поняття. Доводиться штучний характер дискусії щодо розмежування понять «комплексний правовий інститут» і «міжгалузевий правовий інститут». Наголошується, що саме вживання терміна «комплексний міжгалузевий правовий інститут» найбільш чітко підходить для описання різногалузевої сукупності норм права, об'єднаних для найбільш повного регулювання щільно пов'язаних одна з одною груп відносин, що тісно стикаються у реальному житті.

Проводиться розрізнення комплексних міжгалузевих правових інститутів із суміжними правовими явищами (комплексна галузь права, комплексний внутрішньогалузевий правовий інститут), аналізуються існуючі у теоретико-правовій науці класифікаційні характеристики комплексних міжгалузевих правових інститутів.

Розділ 2 «Юридична природа недоторканності житла як комплексного міжгалузевого правового інституту» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Особливості джерельної бази (нормативно-правового забезпечення) недоторканності житла в Україні та країнах ЄС»* наголошується на тому, що як в Україні, так і країнах ЄС фундаментом і методологічною основою правового регулювання недоторканності житла виступають універсальні та загальновизнані норми міжнародного права про захист людини від безпідставного втручання у її приватне життя та середовище, зокрема (ст. 12 Загальної декларації прав людини 1948 р. та ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права).

Далі у роботі піддано науковому аналізу положення про недоторканність житла, що визначені у Конституціях Албанії, Болгарії, Греції, Іспанії, Італії, Чехії, Хорватії, Польщі, Португалії, Румунії, Словаччини, Словенії, ФРН та України. При цьому звертається увага на те, що на відміну від України, де право на житло та право на недоторканність житла вважаються основними

правами, в Конституціях країн ЄС тільки право на недоторканність житла належить до числа основних прав через те, що право на житло в переважній більшості європейських Конституцій не закріплено (виключення – ст. 65 Конституції Португальської Республіки та ст. 47 Конституції Іспанії).

Висвітлюючи положення про недоторканність житла Конституцій країн ЄС, у роботі звертається увага на те, що однойменне право звернуто виключно до держави (в якості адресату основних прав). Цей припис не має безпосереднього впливу на третіх осіб, інакше кажучи не захищає житло від порушень з боку приватних осіб. Також підкреслюється, що під конституційний захист підпадає таке приміщення, яке використовується (хоча б час від часу) для проживання і щоб сторонні особи були сповіщені про це за допомогою зовнішніх знаків (зокрема, огорожі) про неприпустимість проникнення до нього.

Окремо згадується й про те, що на відміну від ч. 1 ст. 30 Конституції України, яка гарантує недоторканність житла виключно фізичній особі, носієм права на недоторканність житла в країнах ЄС можуть бути не тільки громадяни, але й національні юридичні особи приватного права (ч. 1 ст. 13 Конституції ФРН).

У підрозділі 2.2 «Рішення Європейського суду з прав людини з питань забезпечення недоторканності житла як джерело права України» вказується на необхідність всебічного опанування практики Європейського суду з прав людини з питання забезпечення недоторканності житла, для вдосконалення аналогічної вітчизняної правозастосовної діяльності.

Далі проаналізовано конкретні рішення Європейського суду з прав людини, де саме вирішувалися питання, пов'язані із забезпеченням недоторканності житла (Акдивар та інші проти Туреччини, Функе проти Франції, Німітц проти Німеччини, Маклауд проти Сполученого Королівства, Мюрей проти Сполученого Королівства, Чаппел проти Сполученого Королівства, Крюслен проти Франції, Лопез Остра проти Іспанії, Де Вільде, Оомс та Версіп проти Бельгії).

Акцентується увага, що в своїх рішеннях із зазначеного питання Європейський суд з прав людини обґрунтував доктрину розширювального тлумачення терміна «житло», що в тому числі означає неможливість чіткого розмежування житлових і службових приміщень, визначив правомірні критерії допустимості обмеження права на недоторканність житла та визначив форми обмеження права на недоторканність житла, пов'язані із вторгненням до нього: обшук у житловому приміщенні; обшук в офісі адвоката; вторгнення до житла офіцерів поліції для усунення конфлікту; вторгнення військових до житла з метою арешту.

У підрозділі 2.3 «Теоретико-правова характеристика недоторканності житла як комплексного міжгалузевого правового інституту» вказується на те, що нерозривний предмет правового регулювання цього інституту становлять суспільні відносини, які виникають з приводу забезпечення недоторканності житла. Далі в роботі подається безпосередній аналіз їх видів.

Зазначається, що цей правовий інститут базується як на загальних (верховенство права, дотримання прав і свобод людини, допущення обмеження прав і свобод людини виключно на підставах і в порядку, визначених Конституцією і законами України), так і спеціальних принципах права, притаманних тільки йому (неможливість проникнення до житла чи іншого володіння особи під час досудового слідства без наявності вмотивованого судового рішення, вичерпність підстав, що надають можливість проникнення до житла без судового рішення, встановлення виключно законом процедури проникнення до житла у випадку, коли це відбувається без згоди того, хто в ньому мешкає).

Далі всебічно доводиться, що аналізоване явище містить у собі всі ознаки, притаманні комплексному міжгалузевому правовому інституту. Це виявляється в тому, що конституційна норма про недоторканність житла знаходить своє застосування у кримінальному, цивільному та кримінальному процесуальному праві, тобто норма однієї галузі права застосовується в іншій галузі. Звертається увага на те, що названі галузі права у своїх джерелах закріплюють приписи про недоторканність житла, а у цивільному та кримінальному праві це положення ще проходить істотну переробку і модифікацію. Зокрема, у кримінальному праві конституційне положення набуває вид правової заборони, чим і відрізняється безпосередньо від конституційної норми. Своєю чергою, у цивільному праві чітко визначено, що положення про недоторканність житла розповсюджується на житло, яке належить фізичній особі, тоді як безпосередньо у тексті Конституції України мова йде про житло особи. Отже, підтверджується теза про те, що важливою характеристикою комплексного міжгалузевого інституту є правило про те, що норми закріплюються, як правило, у джерелах галузі, яка їх запозичує; норми проходять істотну переробку, модифікацію стосовно специфіки предмета і/або методу галузі, яка їх запозичує. Нарешті, маємо звернути увагу на те, що в кожній з названих галузей права положення та правила про недоторканність житла застосовуються інакше, ніж в іншій галузі права, що вказує на відсутність єдиного методу правового регулювання, чим інститут недоторканності житла докорінно відрізняється від галузевих інститутів права.

Розділ 3 «Прикладні аспекти функціонування недоторканності житла як комплексного міжгалузевого правового інституту» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1 *«Проблемні питання правозастосовної практики України щодо забезпечення права людини на недоторканність житла»* підкреслюється, що основними проблемними питаннями правозастосовної практики України щодо забезпечення права людини на недоторканність житла є питання формування, розвитку та узагальнення цивільно-правової практики захисту недоторканності житла і вдосконалення існуючої кримінально-правової охорони недоторканності житла.

Констатується, що з початку ХХІ століття такий злочин, як «Порушення недоторканності житла», набуває в Україні все більшого поширення (у 2014

році було обліковано 1011 злочинів, а в 2016 році цей показник склав 1971 злочин).

Звертається увага на те, що вищими судовими інстанціями не проводилося узагальнення практики застосування судами статті 162 Кримінального кодексу, тоді як щодо злочину, передбаченого ч. 3 ст. 187 Кримінального кодексу України (Розбою, поєднаного із проникненням у житло, інше приміщення чи сховище), Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних та кримінальних справ напрацьовано правову позицію з приводу розуміння поняття «проникнення». Наголошується, що існування аналогічної правової позиції відносно статті 162 сприяло б однаковому застосуванню судами положень вказаної статті Кримінального кодексу України.

У підрозділі 3.2 *«Шляхи та перспективи вдосконалення нормативно-правового забезпечення недоторканності житла в національному законодавстві України»* констатується, що сучасний стан правового забезпечення недоторканності житла в Україні потребує подальшого вдосконалення та якісного оновлення.

Далі в роботі подаються конкретні пропозиції щодо вдосконалення законодавства України про недоторканність житла, котрі поділяються на пропозиції із поліпшення: 1) конституційно-правових гарантій забезпечення недоторканності житла; 2) кримінально-правової охорони забезпечення недоторканності житла; 3) цивільно-правових та інших гарантій.

Звертається увага на необхідність модернізації та доповнення переліку невідкладних випадків проникнення у житло без згоди власника та судової санкції (ч. 2 ст. 30 Конституції України) таким як припинення злочину, що триває у житлі (із загальноєвропейською практикою). Також у зв'язку з докорінним оновленням кримінального процесуального законодавства має бути змінено формулювання «безпосереднє переслідування осіб, які підозрюються у вчиненні злочину» на «безпосереднє переслідування осіб, дії (поведінка) яких вказують на вчинення злочину» через те, що підозрюваною є особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276–279 КПК України, повідомлено про підозру, або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 42 КПК України).

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення важливого наукового завдання, що полягає у всебічній науковій, теоретико-правовій характеристиці недоторканності житла як комплексного міжгалузевого правового інституту та визначенні його специфічних рис.

За результатами роботи зроблено такі висновки:

1. Проведене дослідження дозволило з'ясувати, що питання забезпечення недоторканності житла як актуальна наукова та прикладна

проблема сучасної юриспруденції не має вузькогалузевої спрямованості, отже, не може бути належним чином вирішене в межах окремої галузі права. За таких умов саме арсенал теорії права, як базової фундаментальної юридичної науки, стає запорукою успішного вирішення не тільки докорінних проблем правознавства, але й конкретних питань правозахисного напрямку, таких як вищезазначена проблема.

2. Зміст права на недоторканність житла виявляється у тому, що будь-хто не повинен відчувати (терпіти) втручання у будь-яку галузь приватного життя, коли небажані втручання відбуваються у домашніх умовах або під час особистого спілкування. Одночасно з цим воно не спричиняє появу права власності на нього. Обмеження згаданого права допускається, але за певних умов, котрі визначені на конституційному рівні, а подальшу деталізацію вони набувають, як правило, у кримінально-процесуальному законодавстві або законодавстві про порятунок від стихійних лих і надзвичайних ситуацій.

3. В ході дослідження встановлено, що докорінною відмінністю європейських наукових підходів від аналогічних вітчизняних напрацювань з питання забезпечення недоторканності житла є те, що, на думку більшості європейських учених, захист порушеного права, обумовлений виключно випадками державного втручання у житло, тоді як, на думку вітчизняних учених, порушити право на недоторканність житла може не тільки держава. Тому у європейській юриспруденції напрацьовано наукову концепцію про окрему групу прав людини, основною метою яких є захист людини від держави.

4. Всебічно показано, що загальним трендом, який характеризує особливості гарантування права людини на недоторканність житла як в Україні, так і в країнах ЄС є те, що ключова роль у його охороні та забезпеченні належить представницьким, правоохоронним органам та суду.

5. Доведено, що право людини на недоторканність житла належить до категорії суб'єктивних публічних прав людини, незважаючи на те, що Цивільний кодекс України гарантує недоторканність житла, а вітчизняні вчені-цивілісти відносять його до числа особистих немайнових прав. Здійснення захисту цього права не може бути реалізовано виключно за розсудом особи, а відбувається в межах певних юридичних процедур. До того, ж неочевидними залишаються питання про способи самозахисту права на недоторканність житла, які мають відповідати змісту цього права, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням.

6. Порівняльно-правовий аналіз норм про недоторканність житла в Конституціях країн ЄС та України, вказує на те, що ключовими спільними рисами, які відображають уніфікований підхід законодавця до питання недоторканності житла є:

- спосіб зовнішнього вираження, фіксації цієї конституційної норми (закріплення цього положення в окремій статті, окремому розділі, який безпосередньо присвячений основним правам та свободам людини);

- конструктивна особливість побудови конституційної норми, яка базується на декількох «реперних точках».

Першою з них є основна ідея, теза, (конституційний принцип) щодо неприпустимості порушення недоторканності житла.

Другою – вказівка на певні випадки вилучення із цього правила, конституційно-правові способи фіксації (закріплення) таких вилучень, конституційна мета, яку вони переслідують.

7. Завдяки аналізу змісту та природи права людини на недоторканність житла в роботі вдалося сконцентрувати наукові уявлення про юридичну природу гарантій прав особи в якості тріади певних компонентів, що складаються з: гарантій як певних заходів (відмова суду у наданні дозволу органу досудового слідства на проникнення до житлового приміщення, якщо для цього немає законних підстав); гарантій як обов'язків (обов'язку судового захисту права на недоторканність житла у випадку його порушення, обов'язку отримання вмотивованого судового дозволу на проникнення до приміщення для проведення обшуку чи огляду); гарантій як правових засобів (прийняття закону, що регламентує порядок проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину).

8. Аналіз стану і тенденцій розвитку кримінально-правової охорони недоторканності житла доводить необхідність систематизації та узагальнення судової практики у цьому напрямі. За таких обставин доцільно видання відповідної постанови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, де було б враховано всі нюанси застосування судами статті 162 Кримінального кодексу України.

9. Показано, що системоутворюючим фактором, який поряд із предметом правового регулювання визначає особливості того чи іншого комплексного міжгалузевого правового інституту, є його принципи. Вони разом із загальними принципами права в концентрованому вигляді визначають сутність, основні завдання та цілі, функції того чи іншого комплексного міжгалузевого правового інституту.

10. Визначено, що основу (фундамент) предмета правового регулювання комплексного міжгалузевого правового інституту недоторканності житла становлять деліктні відносини, оскільки саме вони здебільшого визначають цілі, умови, процедури примусового проникнення офіційних представників держави до житлового приміщення, без згоди тих, хто в ньому мешкає.

11. Досвід розвитку та функціонування комплексного міжгалузевого правового інституту недоторканності житла вказує на те, що подібні комплексні утворення можуть для врегулювання суспільних відносин використовувати комбінації різноманітних методів правового регулювання (наприклад, одночасне поєднання імперативного та диспозитивного методів правового регулювання), що унеможливорює включення таких інститутів до

певної (конкретної) галузі права. Така своєрідна риса цих інститутів може також розглядатися як прояв їхньої комплексності.

12. Тривалий історичний шлях, який пройшов у своєму розвитку комплексний міжгалузевий правовий інститут недоторканності житла, спростовує безапеляційність існуючого у вітчизняній теоретико-правовій науці ствердження про тимчасовий характер подібних комплексних утворень, які згодом або поглинаються окремими галузями права або перетворюється на самостійну комплексну галузь права. Таким чином, приклад розвитку комплексного міжгалузевого правового інституту недоторканності житла доводить зростаючу роль комплексних міжгалузевих правових інститутів для врегулювання суспільних відносин та їхню важливу, а не проміжну (другорядну) роль серед структурних елементів системи права.

13. Штучні спроби поділу складних правових інститутів на комплексні та міжгалузеві, що виникали у вітчизняній теоретико-правовій науці останнім часом, не призвели до вироблення єдиного наукового підходу, за яким відстежувалась можливість за допомогою певних критеріїв відмежувати комплексні інститути від галузових. Таким чином, введене у 70-і роки ХХ століття в теоретико-правову науку поняття «комплексний міжгалузевий правовий інститут» довело свою спроможність, що підтверджується тенденціями розвитку законодавства. Останні, своєю чергою, являють собою сукупність різногалузевих (двох та більше) норм права, об'єднаних для найбільш повного регулювання щільно пов'язаних один з одним груп відносин, що тісно стикаються у реальному житті.

14. Аналіз комплексних міжгалузевих правових інститутів, у т. ч. інституту недоторканності житла, дозволяє побачити не тільки статику, але й динаміку структури права, її поліструктурність, усунути правові диспропорції та прогалини у правовому регулюванні суспільних відносин.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Наумова Н.М. Досвід конституційно-правового регулювання права на недоторканність житла у країнах Східної Європи та його значення для України / Н.М. Наумова // Право і безпека. – 2015. - № 4(59). – С. 17-23.

2. Наумова Н.М. Зміст поняття конституційно-правова гарантія прав, свобод людини та громадянина / Н.М. Наумова // Наука та правоохорона. – 2016. - № 1(31). – С. 334-345.

3. Наумова Н.Н. Комплексные межотраслевые правовые институты: дискуссионные вопросы / Н.Н. Наумова // Право и Политика. - 2016. - № 2. - С. 77-82.

4. Наумова Н.М. Сучасні науково-концептуальні підходи до проблеми забезпечення недоторканності житла в юриспруденції Іспанії та Португалії / Н.М. Наумова // Наука та правоохорона. – 2016. - № 3(31). – С. 133-143.

5. Наумова Н.М. До питання про складові недоторканності житла як багатоаспектного юридичного явища / Н.М. Наумова // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2016. - № 4(58). – С. 55-63.

6. Наумова Н.М. Правові гарантії забезпечення недоторканності житла у ФРН / Н.М. Наумова // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. – 2016. - № 4. – С. 42-50.

7. Наумова Н.М. До питання щодо розуміння поняття «фундаментальні права людини» / Н.М. Наумова // Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 22-23 січня 2016 р.). – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2016. – С. 6-8.

8. Наумова Н.М. До питання про ознаки інституту права / Н.М. Наумова // Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країн: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 23-24 вересня 2016 р.). – Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2016. – С. 7-11.

9. Наумова Н.М. До питання про юридичну природу правових обмежень / Н.М. Наумова // Цінність права як найефективнішого регулятора суспільних відносин: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків 7-8 жовтня 2016 р.). – Х.: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2016. – С. 11-14.

АНОТАЦІЯ

Наумова Н. М. Недоторканність житла як комплексний міжгалузевий правовий інститут: теоретико-правова характеристика. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01. – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2017.

Дисертаційне дослідження присвячено аналізу теоретичних і практичних аспектів функціонування недоторканності житла як комплексного міжгалузевого правового інституту. Охарактеризовано напрацювання сучасних національних правових шкіл країн ЄС та надбання вітчизняної правничої думки щодо забезпечення недоторканності житла. Досліджено специфічні риси законодавства України та окремих країн ЄС, що регламентує питання забезпечення недоторканності житла.

Узагальнено існуючі в юридичній науці підходи до розуміння поняття «комплексний міжгалузевий правовий інститут», сформульовано дефініцію цього поняття, визначено специфічні риси комплексних міжгалузевих правових інститутів, які відрізняють їх від суміжних правових явищ. Окреслено шляхи та перспективи вдосконалення нормативно-правового забезпечення недоторканності житла в законодавстві України.

Ключові слова: система права, комплексний міжгалузевий правовий інститут, юридична конструкція, правова гарантія, право людини на недоторканність житла, приватність, обшук, рішення суду.

АННОТАЦИЯ

Наумова Н. Н. Неприкосновенность жилища как комплексный межотраслевой правовой институт: теоретико-правовая характеристика. – *На правах рукописи.*

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права, история политических и правовых учений. – Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, 2017.

Диссертационное исследование посвящено анализу теоретических и практических аспектов функционирования неприкосновенности жилища как комплексного межотраслевого правового института. Охарактеризованы наработки современных национальных правовых школ стран ЕС и достижения отечественной юридической науки в направлении изучения данной проблемы.

Подчеркнуто, что для правовых реалий Украины наиболее ценным является греческий, немецкий, испанский и португальский опыт гарантирования неприкосновенности жилища, поскольку именно эти страны в XX столетии преодолели фашистскую диктатуру и тоталитаризм, которые пренебрегали правами человека. В дальнейшем в этих государствах был начат активный конституционный процесс и демократические преобразования, которые привели к воплощению в общественно-политической жизни мировых, эталонных стандартов в области прав человека.

Обобщены существующие в юриспруденции концептуальные подходы к пониманию понятия «комплексный межотраслевой правовой институт», сформулирована дефиниция этого понятия, определены их специфические черты, качественно отличающие от смежных правовых явлений. Установлено, что комплексные межотраслевые правовые институты постепенно теряют роль вторичных правовых образований и приобретают новое качество, выражающееся в возрастающей роли в регулировании общественных отношений.

Подчеркивается, что комплексный межотраслевой институт неприкосновенности жилища базируется как на общеправовых принципах права (верховенства права, неукоснительного соблюдения прав и свобод человека и гражданина, ограничения прав и свобод человека в случаях и на основаниях, прямо предусмотренных Конституцией и законами Украины), так и на принципах права, присущих именно этому комплексному межотраслевому правовому институту (невозможность принудительного проникновения в жилище без наличия мотивированного судебного решения, установление законом как нормативно-правовым актом, обладающим высшей

юридической силой процедуры ограничения права на неприкосновенность жилища).

Одновременно с этим, на примере анализа комплексного межотраслевого правового института неприкосновенности жилища, доказано, что такая характеристика как комплексность означает не только унификацию понятий, категорий, правового материала, существующих в различных нормативно-правовых актах двух или более отраслей права, но также подразумевает все многообразие источниковедческой базы (международно-правовые акты и договоры, судебные прецеденты, в первую очередь, решения Европейского суда по правам человека).

Также изучены особенности законодательства Украины, а также ряда стран ЕС в части обеспечения неприкосновенности жилища. Показаны пути и перспективы совершенствования нормативно-правового обеспечения права человека на неприкосновенность жилья в законодательстве Украины. Доказано, что неприкосновенность жилища как комплексный межотраслевой правовой институт образовывается на стыке неоднородных по предмету и методу правового регулирования отраслей права (конституционного, гражданского, жилищного, уголовного, уголовного процессуального).

Расширены научные представления о видах прав и свобод человека, путем дополнения их таким видом прав как оборонные, которые по своей направленности сконцентрированы исключительно на защите человека от государства.

Акцентируется внимание на необходимости дальнейшего усовершенствования случаев и оснований неотложного проникновения в жилище без согласия проживающих в нем лиц на основе судебного решения таким как проникновения в жилище с целью прекращения длящегося в нем преступления (в соответствии с общепринятой европейской и международной практикой).

Ключевые слова: система права, комплексный межотраслевой правовой институт, юридическая конструкция, правовая гарантия, право на неприкосновенность жилища, приватность, обыск, решение суда.

SUMMARY

Naumova N. M. Inviolability of the home as a comprehensive interdisciplinary legal institute: theoretical and legal description. – On the manuscript.

Thesis for degree of candidate of legal sciences, specialty 12.00.01. – theory and history of state and law, history of political and legal studies. – Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2017.

The dissertation is devoted to the analysis of theoretical and practical aspects of the inviolability of the home as a complex intersectoral legal institution. The achievements of modern national legal schools of EU Member States and national heritage of the legal opinion to ensure the inviolability of the home are

characterized. The specific features of the legislation of Ukraine and some EU countries, which regulates the issue of inviolability of the home are investigated.

The current legal science approaches to understanding the concept of "comprehensive interdisciplinary legal institution" are generalized, the definition of the term are formulated, the specific features of comprehensive intersectoral legal institutions that distinguish them from related legal phenomena are determined. The ways and perspectives of improving regulatory support of the inviolability of the home in the legislation of Ukraine are given.

Key words: legal system, comprehensive interdisciplinary legal institution, legal structure, legal guarantee of the human right to inviolability of the home, privacy, search, court decision.